

Aleš Gabrič

Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987

Intelektualci kot politični subjekt

Kultura je imela za Slovence že od nekdaj poseben pomen, saj je bil jezik tista skupna točka, ki je v času nacionalnih zaostrovanj Slovence formirala kot samostojen narod. Tudi po letu 1945 je imela kultura svojevrstno vlogo, pa čeprav so bili komunistični voditelji prepričani, da je bilo s federalizacijo Jugoslavije nacionalno vprašanje rešeno enkrat za vselej. Od ostalih komunističnih režimov vzhodne Evrope se je jugoslovanski razlikoval po tem, da je bil po informbirojevskem sporu s Sovjetsko zvezo politično tolerantnejši do drugače mislečih državljanov. Ob delni liberalizaciji medijskega prostora od začetkov petdesetih let je bilo možno slišati ali prebrati tudi več kot zgolj edino zveličavno stališče o določenem problemu, ki so ga zagovarjali komunistični oblastniki.¹

Odpiranje medijskega prostora ni bilo premočrtno, saj so si sledila leta večje ali manjše tolerance oblasti, obdobja bolj sproščene polemiziranja ali bolj zaostrenih odnosov z več cenzurnimi posegi in političnimi ali sodnimi obračuni z umetniki in znanstveniki humanističnih in družboslovnih strok. Intelektualci so ob tem uživali privilegij, da so smeli ob določenih problemih povedati več kot navadni ljudje, toda tudi intelektualci niso bili vsi v enakem položaju. Na ene je bila komunistična oblast bolj pozorna, na druge manj. Pod večjim nadzorom oblasti so bili sprva starejši že ugledni intelektualci katoliškega in liberalnega svetovnega nazora, ki so si pridobili ugled že pred 2. svetovno vojno, poleg njih pa tudi komunistični intelektualci, ki so bili na vodstvenih partijskih mestih še pred letom 1937, ko je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije prevzel Josip Broz – Tito.

Odnos med komunistično oblastjo in intelektualci se je korenito spremenil v petdesetih letih, ko se je uveljavljala mlajša generacija umetnikov in znanstvenikov, večinoma v tretjem desetletju življenja. Odraščali so v vojnih in povojnih letih in se niso – kot starejši kolegi – nostalgичno spominjali ne tako davnih časov in njihov pogled ni bil zazrt v preteklost. Prav tako ni bil zazrt in odet – tako kot pogled komunističnih intelektualcev – v protinacizem in protifašizem, saj te nevarnosti niso več čutili. Zanimali so se za povsem življenjske težave ljudi v socialistični družbi, iz katere so izhajali in nanjo, vsaj formalno, tudi prisegali. Mlajši intelektualci so se združevali ob revijah, ki so večinoma doživljale isto usodo; izhajale so le po nekaj let, saj so jih komunistične oblasti eno za drugo ukinjale. Hkrati z rastjo ugleda v družbi, je mlajša generacija intelektualcev vse bolj pritegovala tudi pozornost notranje

¹ Prispevek je razširjeni referat, ki ga je imel avtor septembra 1998 na panelu Slovenia in the Eighties : New Research Evidence na 30th National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies v mestu Boca Raton na Floridi. Vsi trije prispevki s panela so bili skupaj s predgovorom Dennisona Rusinowa objavljeni v: Gabrič Aleš, Repe Božo, Plut-Pregelj Leopoldina: *The repluralization of Slovenia in the 1980s: new revelations from archival records*. Seattle : The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington, 2000 (Zbirka: *The Donald W. Treadgold Papers : in Russian, East European and Central Asian Studies; No. 24*).

uprave, ki je ob iskanju potencialne politične opozicije prva povojna leta še nadzirala starejše predvojne javne in kulturne delavce. Toda že sredi petdesetih let se je težišče pozornosti politične policije preneslo na ljudi, ki dotlej še niso bili s črnimi pikami registrirani v policijskih kartotekah.

Inteligenca, ki je imela v Sloveniji/Jugoslaviji možnost bolj kritično opisovati stvarnost kot njihovi kolegi iz ostalih komunističnih vzhodnoevropskih držav, so oblastniki pogosto označevali kot opozicijo. Zavedati pa se moramo, da tega ne smemo enačiti s politično opozicijo v večstrankarskem sistemu. V komunističnem režimu se opozicija v Sloveniji ni združevala v politično ali drugačno formalno skupino. V idejnem in svetovno nazorskem pogledu so bili dokaj heterogeni, imeli pa so to skupno lastnost, da so javno kritizirali napake socialističnega sistema. Oznako »opozicija« ji je – bolj kot so jo sami sebi – dala vladajoča komunistična pozicija v strahu za svojo oblast. Toda tudi oblast je videla korist v t.im. kulturniški »opoziciji«. Politični pragmatiki v vrhu Zveze komunistov Slovenije (ZKS) so ji priznavali kreativnost in sposobnost oblikovanja novih in svežih idej za nadaljnji družbeni razvoj. ZKS si je prisvojila številne kritike in pobude »opozicije« in jih kot lastna stališča uvrstila v svoj politični program. Tudi ta »modus vivendi« je vplival na strpnejši odnos komunističnih oblasti v Jugoslaviji do kulturniške »opozicije« v primerjavi z ostalimi komunističnimi režimi v vzhodni Evropi.²

Zaostrovanje odnosov med oblastjo in kulturniško »opozicijo« je potekalo v več korakih. Ob prvih večjih sporih z mlajšo intelektualno generacijo leta 1957 je ZKS še ocenjevala, da to ni uvertura v večja politična nesoglasja, čeprav je vodilni kulturni ideolog Boris Zihlerl opozarjal, da se intelektualci že dotikajo nekaterih temeljnih načel političnega sistema: »*Ne samo v Sloveniji, temveč tudi drugod, izražajo kulturni delavci mnenje, da bi bilo potrebno revidirati postavke o vodeči vlogi delavskega razreda v procesu socialistične graditve in v današnjem družbenem razvoju, češ da so dogodki v zadnjem času pokazali, da je vodilni faktor inteligenca, zlasti književniki.*«³

Intelektualci so razširili kritike z idejnih na širšo paleto gospodarskih, političnih in kulturnih vprašanj. To je na drugi strani sprožilo tudi vse ostrejšje odzive s strani vodilnih slovenskih komunistov. Ob ukinjanju Perspektiv leta 1964, v sedmih letih tretje po vrsti ukinjene revije po večini istega kroga mlajših intelektualcev, je komunistična elita že spremenila stara stališča. Vida Tomšič je na seji vodstva slovenskih komunistov, na kateri so sklenili, da bodo Perspektive ukinili, takole ocenila vlogo revije: »*V tem nastopu so iz revijalne oblike prešli na direktno akcijo. Platforma akcije je: rastoča materialna baza daje osnovo birokraciji v Sloveniji, da skozi materialno bazo zatira inteligenca. (...) Tu vidijo posebno vlogo kulture, inteligence, ki se pretvarja v vlogo opozicionalne stranke, ker ne razvija drugega programa kot kritiko obstoječega.*« Stane Kavčič pa je dodal, da je »*osnovna ideologija jedra, ki ima revijo v rokah, ... dobiti oblast.*«⁴

Prepovedi, zaporne kazni, cenzura in druge politične akcije komunistov niso pogasile idej, ki so se s še hujšo ostrino pojavile v kriznih časih začetka osemdesetih let. Le malce pred tem, januarja 1979, leto pred Titovo smrtjo, je vodstvo ZKS ocenilo varnostne razmere

² Več glej: Aleš Gabrič: Vloga intelektualca kot političnega subjekta v enostrankarskem sistemu. *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 158–168.

³ Arhiv Republike Slovenije (dalje: ARS), Fond centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije III (dalje: CK ZKS III), š. 7, Zapisnik seje izvršnega komiteja CK ZKS, 14. 5. 1957.

⁴ Božo Repe: *Obračun s Perspektivami*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1990 (Zvezki; 5), str. 62 in 66.

v Sloveniji kot ugodne in stabilne, med opozicijskimi silami pa naštela po večini različne skupine intelektualcev in dodalo, »da prisotnost teh sil, ki niso formirane kot programsko enotna opozicija, v tem trenutku in v sedanji družbenoekonomski in mednarodni situaciji ne ogroža stabilnosti socialističnega samoupravnega razvoja republike.«⁵

Na prvem mestu so bili kot socialistični in neuvrščeni Jugoslaviji sovražno ocenjena propagandna središča v tujini in ustanove tujih držav v Jugoslaviji. Med temi so bile npr. slovenske radijske oddaje postaj Deutsche Welle v Kölnu, BBC London, Glas Amerike, Trst, Celovec, Vatikan in Moskva, od ustanov v Sloveniji pa npr. ameriški in francoski kulturni center v Ljubljani. Med katoliškimi intelektualci je bila oblast pozorna zlasti na krog krščanskih socialistov okoli Edvarda Kocbeka, medvojnega zaveznika, ki so ga komunisti leta 1952 v veliki politični aferi odstranili iz politike in predčasno upokojili. Tej skupini je oblast prištela zamejski slovenski intelektualni krog iz Trsta, ki je prirejal letna srečanja izobražencev, ki se jih je udeležilo tudi veliko intelektualcev iz matične Slovenije. Med katoliškimi intelektualci so bili omenjeni še teologi rimsko-katoliške cerkve.

Kot anarholiberalistično in nihilistično usmerjene je oblast ocenjevala del znanstvenikov, zlasti filozofov in družboslovcev Univerze v Ljubljani. Del teh so že pred leti v političnih čistkah odstranili z univerze, vodilni komunisti pa so bili na njih zlasti pozorni zato, ker so jim priznavali strokovni ugled in jim zaradi ustvarjalnosti in precejšnje prisotnosti v strokovnih glasilih in javnih medijih upravičeno pripisovali veliko vlogo pri ustvarjanju javnega mnenja.

Študentskemu gibanju, ki se je v Sloveniji tako kot v ostali Evropi okrepilo po letu 1968, je oblast očitala ultralevičarstvo. Kot pri profesorjih je bila tudi pri študentih oblast pozorna na družboslovce in humaniste, na Filozofsko in Pravno fakulteto in Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani. Študentje so razpolagali z odmevnimi mediji. Tribuna in Katedra, glasili študentov ljubljanske in mariborske univerze, sta presegli vprašanja študentskega življenja, glasilo Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) Mladina pa se je vse bolj posvečalo iskanju in analiziranju napak političnega sistema. Študentje so imeli od leta 1969 celo lastno radijsko postajo. Radio Študent, ki je oddajal iz največjega študentskega naselja v Ljubljani, je spremljal protestne akcije študentov in se tudi v kulturnem pogledu precej razlikoval od državnih radijskih programov, saj je promoviral mladinsko subkulturno sceno, rock'n'roll in od konca sedemdesetih še punkovsko gibanje.

Obračunu z liberalnejšo strujo okoli Staneta Kavčiča v vladajoči stranki v začetku sedemdesetih let je sledil še obračun s tehniško inteligenco, ki je podpirala njegov koncept liberalizacije gospodarstva. To inteligenco je oblast označevala kot tehnoliberalistično. Sredi sedemdesetih let je bilo z vodstvenih mest odstranjenih veliko gospodarstvenikov, nadomestili pa so jih vnovič bolj po političnih kriterijih izbrani ljudje. Tudi temu gre deloma pripisati poglobljanje gospodarske krize v Sloveniji od naftne krize dalje.

V poročilih so omenjene še nekatere druge opozicijske sile, ki se niso strinjale s političnim monopolom ZKS, npr. politična emigracija, predčasno upokojeni politiki, rimskokatoliška cerkev, znotrajpartijska opozicija, bivši informbirojevci ipd. Toda dejstvo je, da je bila tako po ugledu v javnosti kot po pogostosti ocenjevanj v policijskih poročilih intelektualna »opozicija« tista, ki se jo je oblast najbolj bala in na katero je bila najbolj pozorna.

⁵ ARS, Fond Edvard Kardelj, š. 126, dok. 6599, Informacija s 14. seje predsedstva CK ZKS o varnostnih razmerah in delovanju opozicijskih sil v SR Sloveniji.

Oblast brani svoje privilegije

Proti kritičnim besedam intelektualcev se je državna in partijska oblast borila na več načinov, tudi z represijo. Najpreprostejši je bil sodni poseg zaradi domnevne protidržavne propagande in objavljanja lažnih trditev, ki bi lahko povzročile nerazporejenost ali vznemirjanje občanov. Za zamegljenimi pravnimi izrazi, ki so dopuščali široko razlago in nudili veliko možnosti za poseg sodstva, se je skrival tudi t.im. verbalni delikt – torej kaznovanje zgolj zaradi izrečene ali zapisane misli, ki jo je vodilna komunistična oligarhija ocenila kot nevarno za svojo oblast. Posebej je bil prepovedan vnos tuje literature in knjig v Jugoslavijo. Uvoznik je moral dobiti od pristojnih državnih organov posebno dovoljenje za uvoz literature in knjig. Še zlasti je bil državni aparat pozoren na slovensko literaturo, ki jo je v tujini tiskala politična emigracija iz povojnega obdobja.⁶

S takšno zakonodajo je oblast onemogočala poročanje o dogodkih, ki ji niso bili v čast, omenjanje privilegijev vodilne komunistične kaste in odkrivanje nekaterih zločinskih potez komunističnega vrha ob pohodu na oblast (izvensodni pobjoj kvislingov in civilistov leta 1945, po stalinističnem vzoru politično montirani sodni procesi iz naslednjih let, s katerimi so izločili politično opozicijo itd.). Na eni strani je politična oblast ustvarjala tabuje, na drugi pa preprečevala poskuse odstiranja tančice z zamolčanih stvari. Zaradi ocen, da gre za sovražno in protidržavno propagando, je bilo zaplenjenih, prepovedanih in uničenih več števil revij, prepovedana tudi kakšna slovenska knjiga, zlasti v »svinčenih« sedemdesetih letih pa so bili na sodišču obsojeni tudi posamezni avtorji tovrstnih del.⁷

Naj navedem na tem mestu le dva primera, oba iz let 1976–77, ki jasno kažeta, zaradi česa je bil lahko posameznik zaprt. Franc Miklavčič, sodnik okrožnega sodišča v Ljubljani, ki je med vojno kot krščanski socialist stopil v partizane, je bil zaprt maja 1976. Obtožili so ga, ker je v reviji Zaliv iz Trsta, torej v slovenskem zamejstvu, decembra 1975 pod psevdonom objavil članek, ki ga je napisal v obrambo Edvarda Kocbeka, na katerega se je leta 1975 znova ulila »politična ploha«, saj je načel tabu izvensodnega poboja več tisoč slovenskih kolaboracionistov v prvih povojnih mesecih. Drugo inkriminirano dejanje Miklavčiča je bilo, da je fotokopiral članek enega vodilnih slovenskih komunistov Mitje Ribičiča o klerikalizmu in cerkvi, ki je bil namenjen zgolj interni uporabi uslužbencev notranjih zadev. Ob preiskavi Miklavčičevih službenih prostorov je policija našla še njegove dnevnik, v katerih je imel zapisane pogovore s somišljeniki, bivšimi krščanskimi socialisti, ki se niso strinjali s prevladujočo vlogo komunistov v državi. V dnevnikih je bila zapisana njihova politična vizija: ustanovitev samostojne slovenske države zunaj Jugoslavije in uvedba večstrankarskega parlamentarnega sistema zahodnega tipa.⁸

Miklavčič kazni leta in pol strogega zopora ni odsedel v celoti, saj so njegovi znanzi zadevo spravili na mednarodno sceno. Med drugim je, s posredovanjem ameriškega senatorja in župana Clevelanda slovenskega rodu Franka Lauscheta, prišla tudi v zunanjepolitični odbor ameriškega senata in kongresa. Za Miklavčiča se je zavzel tudi Amnesty Internatio-

⁶ Kot primer prepovedi uvoza »protidržavnih« knjig glej: Ervin Dolenc, Bojan Godeša, Aleš Gabrič: *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan, 1999 (Zbirka Zgodovinski viri za srednje šole), str. 153. Več o »famoznem« D-fondu za prepovedano literaturo glej: Rozina Švent: *Prepovedani tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici*. *Knjižnica*, 41, 1997, št. 1, str. 137–141.

⁷ Več o načinu omejevanja tiska glej v: Marjan Horvat: *Prepoved razširjanja tiskane besede v Sloveniji 1945–1990: diplomatska naloga* (Fakulteta za družbene vede), Ljubljana, 1995; Teja Oblak: *Politična cenzura knjig v Sloveniji od 1945–1991: diplomsko delo* (Fakulteta za družbene vede), Ljubljana, 2000.

⁸ Franc Miklavčič: *Politični kriminal iz svinčenih let*. *Delo*, XXXV, št. 295–300, 20. 12. – 24. 12. 1993.

nal, ki ga je proglasil za političnega jetnika meseca februarja 1977 in ga imenoval prisoner of conscience (t.j. ujetnik vesti).

V drugem primeru gre za preprostega kmeta Franca Luzarja, ki je za družinske člane leta 1966 opisal, kako je preživel vojno in čas po njej. Delo je naslovil Spomini skrivača Marka. V njih je bil enako oster do kolaboracionistov in partizanov, saj je spoznal teror obeh strani, tudi on pa je opisal povojni izvensodni poboj slovenskih domobrancev. Leta 1974 so spomini prišli v napačne roke. Policijska preiskava, ki je sledila, je pokazala, da si je Luzar dopisoval s slovenskimi oddajami Deutche Welle, Vatikan in BBC London, kar je oblast štela za sovražno propagando. Na sodišču je Luzar ponovil, da je vse zapisano resnično doživel, kar so ocenili le kot vztrajanje na sovražnih stališčih in je bil zato leta 1976 obsojen na štiri leta strogega zapora.⁹

Pri obeh omenjenih primerih je šlo za značilen način omejevanja lastnega mišljenja, za varovanje tabujev, o katerih se ne sme pisati oz. o katerih je dovoljeno pisati le tako, kot si želi komunistična oblast. Oba omenjena, Miklavčič in Luzar, sta bila obsojena zaradi sovražne propagande, čeprav ni bil noben inkriminirani prispevek objavljen v Sloveniji. Za obsodbo je bil torej dovolj že sum, da bi lahko objava »nezaželenih« člankov povzročila politično škodo oblastnikom zaradi razburjanja javnosti. O tabujih oblast v drugi polovici sedemdesetih let še ni bila pripravljena polemizirati in je kot bolj zanesljive uporabljala represivne metode obračunavanja z drugačnimi naziranjimi posameznikov.

Kulturna po meri vladajoče ideologije

Nasproti »napačnim« tendencam v kulturi je Zveza komunistov Slovenije postavljala svoj koncept, v katerem je govorila v imenu delavskega razreda. Pri tem so se sklicevali na revolucionarne dosežke v preteklosti in preživeta načela. Pri idejnih izhodiščih, ki so jih zahtevali tudi od kulturnih ustvarjalcev, so poudarjali pomen marksistične miselnosti, pri konkretnih akcijah pa spodbujali tiste, ki so zadovoljevale kulturne potrebe širokih slojev ljudi. Spodbujali so zlasti amatersko kulturno ustvarjalnost pevskih zborov, gledaliških, glasbenih in drugih skupin v društvih, razvoj knjižničarstva, tiskanje marksistične literature jugoslovanskih komunističnih voditeljev, spodbujali razvoj državnega radia in televizije. Pri financiranju kulture so favorizirali »napredne«, »socialistične« kulturne tokove.¹⁰

Enostranska usmerjenost se je odražala v neenakomerni izdajateljski politiki založb in programski politiki kulturnih ustanov, saj so imela dela po okusu vladajoče stranke izrazito prednost. Po drugi strani vodilni komunisti niso odobravalih novih kulturnih pojavov. To velja zlasti za mladinska subkulturna gibanja od šestdesetih let dalje, rock'n'roll in kasneje punk. Razhajanja med oblastniško deklarirano kulturno politiko in kulturno stvarnostjo so bila v šestdesetih in sedemdesetih letih vse večja, komunisti pa so trmasto vztrajali na političnem ocenjevanju umetnosti. Odnos Zveze komunistov do novih kulturnih trendov, zlasti mlade generacije, je bil tako bolj kot iz uradnih ocen komunističnih ideologov razviden iz policijskih akcij, iz prepovedi prireditev, festivalov, koncertov in ideoloških kritik v medijih.¹¹

⁹ Franc Luzar: *Spomini skrivača Marka*. Ljubljana : SZS Karantanija Magnolija, 1990.

¹⁰ Franc Šali: *Kulturna pot ZK Slovenije*. Ljubljana : Komunist, 1987.

¹¹ Gregor Tomc: *Profano: Kultura v modernem svetu*. Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, 1994, str. 174–178.

Ena ob drugi ali celo ena proti drugi sta ob prehodu v osemdeseta obstajali dve kulturni sceni. Prva z vso politično in finančno podporo oblasti, zagledana v preteklost in zastarele kulturne in idejne kriterije. Določali so jih isti ljudje, ki so vodili politično sceno, med temi pa se je v povojnem obdobju pojavilo malo novih obrazov. Pomanjkanje svežih idej je bilo z vsakim letom očitnejše. Pogled vladajočih komunistov je bil pogosto tak, kot da se je svet ustavil leta 1945.

To je prišlo do izraza tudi na slovenski kulturni praznik 8. februarja 1978, ko se je prvič po letu 1945, po 33 letih, sestal plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Trije so bili med 2. svetovno vojno, četrty neposredno po njej, peti pa šele leta 1978. Na tem so partizanskim kulturnim ustvarjalcem podelil domicil, priznanje, ki so ga od srede šestdesetih let podeljevali partizanskim enotam, aktivistom in revolucionarjem za zasluge v vojni in socialistični revoluciji. Eden od osnovnih vzrokov za podelitev domicila kulturnim delavcem Osvobodilne fronte je bila tudi želja, da bi, po besedah Mitje Ribičiča, »*bodočim rodovom ohranili resnično, pristno podobo takratnega velikega in neponovljivega ljudskega gibanja, da bi ohranili smotre revolucije in obogatili njeno kulturno izročilo, da bi odgovorili na vprašanje, kako smo v povojnem obdobju in kako danes ravnamo s kulturno dediščino narodnoosvobodilnega boja, ki je po besedah Borisa Kidriča našo inteligenco oziroma njeno veliko večino ponovno združila z ljudstvom.*«¹²

To naj bi bil tudi najboljši odgovor kulturnikom, ki so bili po mnenju vodilnih ideologov odtrgani od ljudstva, ki pri svojem delu niso upoštevali velikih pridobitev revolucije in naj bi v znanem kulturnopolitičnem besednjaku vladajoče stranke zagrešili še vrsto napak, ki naj bi bile predvsem posledica nepoznavanja marksistične miselnosti in slavne revolucionarne preteklosti.

Plenum kulturnih delavcev se je nato sestajal vsako leto, teme pogovorov pa so bile večinoma omejene na čas in ljudi izpred nekaj desetletij. Tudi tisti razpravljavci in teme, ki so presegle prelomnico leta 1945, so se previdno izmikali aktualizmu in iskanju paralel s kriznim političnim, narodnim in kulturnim položajem v prvi polovici osemdesetih let. Med referenti so bili tisti, ki še niso srečali Abrahama, prej izjema kot pravilo. Čeprav prispevkom nikakor ni moč oporekati strokovne veljave, končna sporočila plenumov z večinoma v preteklost zazrtimi pogledi in zastarelimi kulturnopolitičnimi obrazci le niso nudila ustreznih odgovorov na aktualna kulturna vprašanja slovenstva in Slovencev. V zaključkih so pri obravnavanju kulture še vedno prevladovala že izpete ocene o velikem pomenu narodnoosvobodilnega boja in komunistov za razvoj slovenske kulture, tako da plenumi nikakor niso mogli postati most med generacijami različno mislečih slovenskih kulturnikov, kar je bila ob oživitvi leta 1978 ena njegovih osnovnih tendenc.¹³

Dvojnost meril vladajočih struktur pri obravnavanju kulturnih vprašanj je bila razvidna na vseh področjih. Posebej očitna je bila pri dveh filmih, ki sta se dotikala vojnega časa. Leta 1976 so začeli priprave za snemanje filma in televizijske nadaljevanke *Dražgoška bitka*, ki naj bi prikazala prvo večjo bitko med slovenskimi partizani in nemškimi okupatorjem leta 1941. Film naj bi bil epopeja slovenskega partizanskega boja in začetkov revolucije, zato je užival vso podporo oblasti. Ocenjen je bil kot vsebinsko, strokovno in finančno najzahtevnejši filmsko-televizijski projekt na Slovenskem. Toda akcija ni stekla po pričakovanjih, saj so dogovarjanja potekala večinoma v političnih krogih mimo kulturnih ustanov. Še preden je

¹² *Kultura, revolucija in današnji čas*. Ljubljana: Plenum kulturnih delavcev OF, 1979, str. 4. Več o plenumih glej: Barbara Kos: *Kulturni plenumi Osvobodilne fronte : diplomsko delo*. Ljubljana, 2001.

¹³ Razprave in sporočila plenumov so redno izhajala v : Zbirka Plenuma kulturnih delavcev OF.

projekt pošteno stekel, so bili že porabljeni milijoni in milijoni dinarjev, toda do leta 1980 so posneli manj kot tretjino kadrov.¹⁴

Kljub pogoltnosti projekta so starejši politiki predlagali, da bi iskali dodatna sredstva in s snemanjem nadaljevali, toda ob nasprotovanju tistih, ki bi morali pri tem sodelovati, so največji slovenski filmski projekt prekinili, del gradiva pa porabili za televizijske oddaje. Kulturna srenja je bila zelo kritična do »političnih« veleprojektov. Kljub izrečenim pripombam, da bi se morala začeti s primerom ukvarjati finančna inšpekcija, do tega ni prišlo.¹⁵

Nasprotno pa so se politiki hudovali nad drugim filmom o partizanih, ki je prišel na filmska platna leta 1980. Živojni Pavlovič je bil avtor snemalne knjige in režiser filma *Nasvidenje v naslednji vojni*, posnetega po literarni predlogi pisatelja Vitomila Zupana, ki je že prebil sedem let kot politični zapornik. Partizansko življenje v tem filmu ni bila velika neživljenjska epopeja, pač pa dosti bolj intimno in prepleteno srečevanje najrazličnejših človeških značajev in usod. V vodilnih strukturah je bil film deležen očitkov, da gre za primer izkrivljanja historičnih dejstev v umetniškem delu.

Tako kot pri proslulem filmu *Dražgoška bitka* so ostareli politiki načrtovali še več podobnih velikih kulturnih projektov, v katerih so videli možnost propagiranja lastnih nazorov. Poglavitna dogajanja naj bi se omejevala na čas do leta 1945, zlasti na vodilno vlogo Komunistične partije v delavskem gibanju in revolucionarnem vrenju prve Jugoslavije ter v odporu okupatorju med 2. svetovno vojno. V ta namen so načrtovali več daljših dokumentarnih televizijskih nadaljevanj ali pa npr. gradnjo povsem novega Muzeja ljudske revolucije v južnem delu slovenske prestolnice Ljubljane,¹⁶ kar pa ni bilo realizirano. Tudi sveti za ohranjanje in razvijanje revolucionarnih tradicij, kot so se imenovali organi, ki so spremljali raziskovanje bližnje preteklosti, so se zanimali večinoma le za čas do leta 1945 in poudarjali, da je potrebno v zgodovinopisju pozornost posvečati partizanskim enotam in narodno-osvobodilnemu boju. Ni pa jih tako motilo, da za ves povojni čas na raziskovalnih ustanovah skorajda ni bilo usposobljenih zgodovinarjev.¹⁷

Neenakomerno obravnavanje preteklosti in pomanjkanje strokovnjakov za novejši čas se je pokazalo še ob enem velikem projektu, ki je nastajal v drugi polovici sedemdesetih let, pri *Enciklopediji Slovenije*. Geslovnike so sestavljali v začetku osemdesetih let in so zajeli tedaj znane in raziskane dogodke, zato je za čas po letu 1945 nastala vrzel.¹⁸ Za področje zgodovine so bili geslovniki bolj ali manj zaokroženi za čas do leta 1918, za kasnejša obdobja pa so imenovali dva urednika za čas 1918–1941, za obdobje vojne 1941–1945 kar šest urednikov in za ves povojni čas dva.¹⁹ Neenakomerna pokritost različnih zgodovinskih epoh se je nato vlekla skozi ves čas izdajanja osrednje slovenske nacionalne enciklopedije.

¹⁴ ARS, Fond Republiške konference SZDLS (dalje: RK SZDLS), š. 70, 19. seja Predsedstva RK SZDLS, 11. 11. 1980; priloga: Ocene in stališča sveta projekta »Dražgoška bitka« glede dosedanjega uresničevanja projekta in njegovega nadaljevanja.

¹⁵ ARS, RK SZDLS, š. 70, 19. seja Predsedstva RK SZDLS, 11. 11. 1980 in 21. seja, 9. 12. 1980.

¹⁶ ARS, RK SZDLS, š. 69, 27. seja Predsedstva RK SZDLS, 10. 3. 1981.

¹⁷ ARS, RK SZDLS, š. 65, 56. seja Predsedstva RK SZDLS, 16. 11. 1982.

¹⁸ Marko Vidic: *Nastajanje Enciklopedije Slovenije. Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Filozofska fakulteta, v Mariboru : Pedagoška akademija, 1996, str. 151–160.

¹⁹ Glej sestav uredniškega odbora v: *Enciklopedija Slovenija 1*, A-Ca, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. VI.

Kulturna »opozicija« in odpiranje tabujev

Na drugi strani so odmaknjena od pogledov vladajoče stranke cvetela drugačna kulturno-politična razmišljanja in kulturna ustvarjalnost mladih in nekoliko manj mladih umetnikov in znanstvenikov. Nov zagon so novosti dobile po smrti dveh velikih voditeljev. Februarja 1979 je umrl vodilni partijski ideolog in marksistični teoretik Edvard Kardelj, 4. maja 1980 pa še Josip Broz Tito.²⁰

Dober mesec po Titovi smrti, 10. junija 1980, je 60 uglednih slovenskih kulturnih ustvarjalcev, pesnikov in pisateljev ter profesorjev humanističnih in družboslovnih smeri ljubljanske univerze podpisalo pobudo za novo revijo. Med podpisniki so bili ljudje, ki so se že srečevali z notranjo upravo, bili tudi v zaporih, takšni, ki so morali po političnih čistkah zapustiti profesorsko mesto na univerzi ali pa imeli kakšne drugačne življenjske težave, ki so bile posledica močno omejevanega političnega in kulturnega udejstvovanja. Podpisniki so pobudo poslali pristojnim oblastnim in političnim organom, ki bi morali dati soglasje za izdajanje revije in ji zagotoviti državno subvencijo. Potrebo po novi reviji so podpisniki utemeljevali z večletnim mrtvilom v »prostoru, ki ga zasedajo obstoječe revije. Med njimi ni ne dialoga ne polemike: nikakršne diferenciacije ni med njimi. Diferenciacije pa že zato ne more biti, ker jih je kljub drugačnemu videzu malo.«²¹

Ostale revije so bile po mnenju podpisnikov preveč ozko zasnovane in se niso dotikale širšega spektra vprašanj, pa čeprav so bili tudi sami sodelavci najpomembnejših kulturnih revij, literarno zasnovane Sodobnosti, estetsko-teoretičnih Problemov, družboslovnih Časopisa za kritiko znanosti in Teorije in prakse in drugih družbeno kritičnih revij. Toda podpisniki so napisali, da razmere le niso dopuščale širine in da bi bil pogoj za izdajanje nove revije »svobodnejši pretok kulturnopolitičnih, idejnih in estetskih pogledov«, kajti izkušnje prejšnjih let so pripeljale do zavrtosti kulture: »Že v sedemdesetih letih so se pojavili dvomi, ali institucionalna depolitizacija ne pelje v osamitev in končno v izločitev iz kulturnopolitičnega življenja. Težnje, ki oživljajo vsesplošno ideologizacijo ter omejujejo svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, so nas v drugi polovici sedemdesetih let prisilile, da ponovno reflektiramo svojo apolitičnost. Zakaj kljub hoteni apolitičnosti (ki pa nikako ni izključevala družbene prizadetosti in zavzetosti) in izrecno poudarjeni neideološkosti se ideološkim pritiskom ne le nismo mogli izogniti, ampak smo bili pogosto celo najbolj izpostavljena tarča političnih in ideoloških podtikanj in diskvalifikacij; da konkretnih primerov onemogočanja tiskanja in javnega nastopanja niti ne navajamo.«²²

Pobuda za ustanovitev nove revije, ki bi združevala intelektualce, ki so se že izkazali kot kritiki družbenih razmer, pri oblasteh seveda ni naletela na najboljši odziv. Na različnih forumih so se vrstile polemike o potrebnosti oziroma nepotrebnosti nove revije. Pri akciji za ustanovitev revije so bili aktivni pesnik Niko Grafenauer, filozof Tine Hribar, sociolog Dimitrij Rupel in drugi. Pomembno je tudi, da je dobila pobuda podporo osnovne organizacije Zveze komunistov pri Društvu slovenskih pisateljev in da je bilo med samimi podpisniki precej članov Zveze komunistov, ki so na uradnih forumih dovolj uspešno zagovarjali svojo pobudo. Politiki, ki se niso strinjali z »opozicijsko« usmeritvijo pobudnikov, le niso preprečili ustanovitve nove revije.²³

²⁰ Več o političnem razvoju Jugoslavije po Titovi smrti glej v: Božo Repe: *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002; Dušan Bilandžić: *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*. Zagreb : Globus, 1986. Glej tudi v teh delih navedeno literaturo.

²¹ *Nova revija*, I, št. 1, 1982/83, str. 1.

²² *Nova revija*, I, št. 1, 1982/83, str. 4.

²³ *Nova revija*, I, št. 1, 1982/83, str. 122–128; št. 2, str. 270–277.

Vladajoči krogi so trdili, da izhaja v Sloveniji dovolj revij in da je v njih prostor tudi za tiste, ki si želijo novo revijo, in so iskali zlasti ovire proceduralnega značaja. Ob tem so seveda zamolčali, da so imeli v uredniških odborih in izdajateljskih svetih teh revij večino ljudi, ki niso bili ostrejši kritiki družbenih razmer in so po zakonskih določbah o tisku pogosto igrali vlogo cenzorja. Toda poleg politikov so akciji za ustanovitev nove revije nasprotovali tudi nekateri ugledni kulturniki starejše generacije. Med podpisniki je tako dokaj neprijetno odmeval odgovor Josipa Vidmarja, avtoritete med esejisti, ki je na vprašanje, kaj si misli o zahtevah za novo revijo, odgovoril: »Mislim, da so vsi podpisniki za to revijo sodelavci raznih obstoječih revij in da bi to lahko brez škode tudi ostali, kajti v sklopu velikega števila imen ne vidim nobene homogenosti in v njihovi utemeljitvi prošnje nobene jasne koncepcije tega, kar naj bi ta revija bila. Če pa nekdo ustanavlja tako važno stvar, kot je revija, bi vendar moral znati povedati javnosti, kaj z njo hoče. Vsaka revija, ki zasluži to ime, ima neko svojo osnovno težnjo, nekakšen osnovni impulz. Skupina, ki je podpisala šestnajst tipkanih strani obrazložitve, pa nam tega ni znala povedati.«²⁴

Kljub vsem pomislekom oblastniki niso preprečili ustanovitve nove revije, a so jo poskušali nadzorovati in ji vsiliti takšen svet in uredniški odbor, v katerem bi imeli pobudniki ideje manjšino, večino glasov pa bi imeli zastopniki vladajočih političnih organizacij. Drug predlog, po katerem bi bile obe strani, pobudniki in drugi člani, enakopravno zastopane v vodilnih organih revije (50:50), pa je vseboval določbo o pravici veta. Pobudniki so tovrstnim predlogom nasprotovali in zatrjevali, da so revije s takšnim principom odločanja pravzaprav vzrok, da si želijo izdajati novo revijo. Prav v času pobude za ustanovitev nove revije, je imel del predlagateljev težave pri izdaji spominskega zbornika o literarnem zgodovinarju Dušanu Pirjevcu. Prispevki so bili zbrani leta 1978, leto po Pirjevčevi smrti. Zbornik naj bi izdala Sodobnost ali Problemi – reviji, pri katerih je bil Pirjevec nekaj let urednik. Toda zaradi idejnih spornosti dveh člankov so komunisti v samoupravnih organih preprečili izdajo pri revijah, ki so jih vodili. Zbornik je nato izšel šele leta 1982 v samozaložbi.²⁵

Tovrstni izkušnje so bile dokaj poučne in predlagatelji niso bili pripravljeni na preveliko popuščanje. V dolgih polemikah se je oblikovalo tudi ime revije. Ker so več kot leto razpravljali o ustanovitvi nove revije, je postalo to kar njeno ime – Nova revija. Pobudnike pa so »kaznovali« tako, da so ji v primerjavi s konkurenčnimi revijami določili relativno nizko subvencijo, Dimitrij Rupel, eden najglasnejših zagovornikov nove revije, pa na uradnih forumih ni bil potrjen za odgovornega urednika, ker so mu očitali, da je v postopku ustanavljanja revije ravnal nedemokratsko in pokazal nestrpnost do drugače mislečih.

Nova revija je začela izhajati maja 1982, glavni in odgovorni urednik pa je bil Tine Hribar. Leta 1984 sta ga zamenjala Niko Grafenauer in Dimitrij Rupel. Že prve številke so pokazale, da so se oblastniki upravičeno »bali« Nove revije. Njeni sodelavci so odpirali zamolčane teme in objavljali prispevke, ki jih druge revije niso hotele objaviti. Naslonili so se na tradicijo prepovedanih revij iz petdesetih in šestdesetih let, le da je bila Nova revija v kritikah dosti ostrejša od predhodnic, na katere se je sklicevala.

Čeprav je bila Nova revija »mesečnik za kulturo«, je že od prve številke polemizirala z družbeno stvarnostjo in odgovarjala na aktualna politična in narodna vprašanja. Sodelavci so se lotevali tudi vloge Komunistične partije med 2. svetovno vojno in po njej ter obračuna komunistov z opozicijo. Pri tem so vsaj na začetku opozicijsko držo naslonili na izročilo Edvarda Kocbeka in Dušana Pirjevca, ki sta bila leta 1945 še med oblastno strukturo (prvi

²⁴ Josip Vidmar: *Dva razgovora*. Ljubljana : DZS (Plenum kulturnih delavcev OF), 1983, str. 20–21.

²⁵ Ivan Urbančič: *Zgodbe iz zgodovine nastajanja spominskega zbornika o Dušanu Pirjevcu*. *Nova revija*, I, 1982/83, št. 2, str. 252–256.

krščanski socialisti, drugi komunist), a sta se nato z njo razšla. Leta 1985 je Nova revija iz pozabe potegnila Staneta Kavčiča, leta 1972 odstavljenega predsednika slovenske vlade. Poskrbela je še za (neuradno) rehabilitacijo številnih zamolčanih slovenskih kulturnih ustvarjalcev. V pogovorih s kulturniki, ki so že izkusili komunistične zapore in katerih dela so bila prepovedana, pa je bila ost kritike usmerjena predvsem v zahtevo po svobodi govora in tiska.

Nova revija je bila vsekakor velika novost, ni pa bila izjema. Kajti v letih po Titovi smrti se je v vsej državi vsul plaz kritik v kulturnem ustvarjanju. V umetniških delih so spregovorili o jugoslovanskem stalinizmu in najbolj mračnih poglavjih komunističnega režima, o katerih se do Titove smrti ni smelo pisati, zlasti o največjem jugoslovanskem koncentracijskem taborišču Golem otoku. Vanj so po letu 1948 zapirali informburojevce, ljudi, ki jih je oblast po jugoslovansko-sovjetskem razkolu obtožila simpatiziranja s Sovjetsko zvezo in jih nečloveško mučila. Znanstveniki družboslovnih strok so kritiko usmerili v napake sistema, zlasti v politični monopol ene ideologije, ki je onemogočala svoboden pretok misli in idej in je bila po njihovem mnenju poglavitni krivec za vesplošno krizo v državi.²⁶

V Sloveniji sta na širok odmev naletela zlasti dva romana. Kako so spreminjajoče se kulturnopolitične razmere vplivale na izdajo knjige, je lepo razvidno iz težav ob natisu romana Branka Hofmana *Noč do jutra*. V njem je spregovoril o tabuju Golega otoka. Hofmanova knjiga je bila pri eni najuglednejših založb Slovenski matici natisnjena že novembra 1975, toda še pred vezavo je bila naklada brez formalne prepovedi umaknjena iz tiskarne. Začela so se večletna naprezanja založbe, da bi dokončali začetni projekt, toda korak naprej jim je uspel šele po letu 1979, ko so od oblasti zahtevali pisno utemeljitev, zakaj delo ne sme iziti. Po dolgotrajnih pregovarjanjih je Hofmanov roman jeseni 1981 le izšel in Slovenci so lahko prvič v doma natisnjem delu brali, kakšne grozote so preživljali nedolžni ljudje. Knjiga je bila – kot je v takih primerih navada – takoj razprodana in kmalu je sledil ponatis zelo iskanega dela.²⁷

O drugem tabuju, stalinističnih sodnih procesih na Slovenskem, je v romanu *Umiranje na obroke* pisal pisatelj Igor Torkar, ki je bil leta 1949 tudi sam obsojen na t.i. dahavskih procesih. Prva izdaja je izšla leta 1983, a ne v obliki, kakršno si je zamišljal avtor. Ob koncu knjige bi namreč morala biti natisnjena še anketa na Torkarjevo vprašanje: ali so bili naši dahavski procesi stalinistični? Toda zadnje pol pole, na kateri so bili natiskani pritrdilni odgovori trinajstih uglednih slovenskih kulturnikov, so morali v tiskarni na zahtevo Službe državne varnosti odstraniti. Tudi Torkarjevo delo je bilo, tako kot Hofmanovo, hitro razprodano in je doživelo več ponatisov, v tretji izdaji pa je bila lahko objavljena tudi sporna anketa.²⁸

V istih letih, ko so nastajala umetniška dela o dotlej prepovedanih temah, so potekale tudi akcije za izdajo starejših del, ki so jih komunistične oblasti pred leti prepovedale. V Sloveniji se je vnovič pojavila pobuda za izdajo pesniške zbirke Franceta Balantiča. Ker je v vojni umrl kot kolaboracionist, je komunistična oblast preprečevala natis njegove poezije, pa čeprav v njej ni bilo nikakršnega sledu politiziranja in so ga literarni kritiki uvrščali med najpomembnejše slovenske pesnike svojega časa. Po tem, ko je pesmi natisnila slovenska politična emigracija, ki je z Balantičem propagandno manipulirala, je bila v Sloveniji

²⁶ Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 178–197.

²⁷ Primož Simoniti: Bogo Grafenauer kot predsednik Slovenske matice 1978–1988. *Grafenauerjev zbornik*, str. 137.

²⁸ Igor Torkar: *Umiranje na obroke*. Ljubljana : Littera picta (nova dopolnjena izd., 6. ponatis), 1996, str. 438.

zbirka prvič natisnjena leta 1966. Toda še preden je prišla v javnost, je bila celotna zbirka po intervenciji s političnega vrha – z izjemo nekaj izvodov – uničena. Leta 1982 se je začela nova akcija za natis Balantičeve lirike in dve leti kasneje je zbirka, ki je bila leta 1966 uničena, le prišla do bralcev.²⁹

Književniki so tako postajali eni poglavitnih kritikov družbenih razmer. To se je odrazilo tudi v njihovem strokovnem združenju, Društvu slovenskih pisateljev (DSP). V sedemdesetih letih sta ga vodila Miško Kranjec in Ivan Potrč, dva starejša književnika (soc) realistične »predmodernistične« generacije. Ko pa je februarja 1979 prevzel predsedniško mesto Tone Pavček in za njim leta 1983 še mlajši Tone Partljič, se je začelo društvo vse bolj vsestransko javno angažirati in se zanimati za pereča družbena vprašanja, predvsem takšna, ki so jih kot slovenskih književniki neposredno občutili. To so bila zlasti narodno vprašanje, problematika jezikovne enakopravnosti v državi in svoboda umetniškega ustvarjanja.

Sredi osemdesetih let je društvo preraslo raven stanovskega združenja in vse bolj postajalo tudi politični subjekt. Leta 1985 je bila v njegovem okviru ustanovljena Komisija za zaščito mišljenja in pisanja, ki ji je predsedoval Veno Taufer. Ta se je začela aktivno odzivati na primere kršenja in poskusov omejevanja temeljnih človekovih svoboščin.³⁰

Čeprav lahko napisana beseda najbolj natančno izraža kritično misel, se je ta razvijala tudi na drugih kulturnih scenah, zlasti v glasbi. Dne 1. junija 1980 (27 dni po Titovi smrti in 9 dni preden je bila napisana pobuda za Novo revijo) je bila v Trbovljah ustanovljena rockovska skupina Laibach. Že štiri mesece kasneje je bila izrečena prva prepoved koncerta te skupine. Laibach se je leta 1983 v Ljubljani združil z likovno skupino Irwin in Gledališčem sester Scipion Nasice v umetniški kolektiv *Neue slowenische Kunst* (NSK), ki je za ustvarjanje lastne manifestativne podobe leta 1984 ustanovil še skupino *Novi kolektivizem*. NSK je v delovanju posnemal model organizacije države, saj so bili člani zavezani interni knjigi zakonov, skupine in oddelki pa so bili prek ideološkega sveta povezani v konvent (generalni svet).³¹

Delovanje NSK je temeljilo na strogem kolektivizmu. Uporabljali so nacistične in komunistične simbole pa tudi hrupni nastopi uniformiranih glasbenikov Laibacha z zaslepljujočimi svetlobnimi učinki so aludirali na totalitarizem. Zaradi tega in uporabe nemških imen Laibach in NSK so jim oblastniki očitali germanizatorsko tendenco in fašistoidnost in jim pogosto prepovedali nastop na domačih tleh. Kljub temu skupine NSK niso ostale brez dela, kajti tudi zaradi izrazite politične provokativnosti, nekonformnosti in svojstvene kreativnosti je bilo gibanje NSK v tujini najodmevnejše slovensko umetniško dejanje zadnjih desetletij. Plošče Laibacha so bile naprodaj na velikem delu zemeljske oble, gledališka skupina je gostovala na številnih svetovnih festivalih in tudi razstave Irwina so si lahko ogledali na več kontinentih.

Punk se je na Slovenskem usidral ob koncu sedemdesetih let, toda tudi o njem so ostrejšje polemike potekale v začetku osemdesetih let. Prva leta punkovskega gibanja se je z njim bolj kot pristojne ideološke komisije političnih organizacij ukvarjala policija. Prepoved koncerta skupine Pankrti leta 1977 je bila le uvod v nadaljnje pritiske nad punkovci. »Sumljivo« oblečeni ljudje s punkovsko podobo so bili pogosto brez vzroka tarča policijskih preiskav, zasliševanj in maltretiranj. Zaradi grafitov ali bedžov, ki so jih komunistični ideo-

²⁹ France Pibernik: *Temni zaliv Franceta Balantiča*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1989, str. 237–249.

³⁰ Arhiv Društva slovenskih pisateljev (A DSP), Veno Taufer, Poročilo »Komisije za zaščito mišljenja in pisanja«, 4. 3. 1986.

³¹ *Neue Slowenische Kunst*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991.

logi ocenjevali kot žalitev patriotskih in revolucionarnih čustev, so bili dijaki izključeni iz šole ali celo zaprti.³²

Ker so bila besedila punk skupin pogosto naperjena ne le proti splošnim družbenim težavam, ampak tudi konkretnije proti oblastnikom, so oblasti pogosto posegale po neprijetnih potezah, kot so prepovedi koncertov ali cenzurni posegi. Skupina Otroci socializma je npr. ob kongresu ZKS leta 1982, na katerem so vsi delegati dobili usnjene torbice s kongresnim gradivom, sestavila pesem Sedemsto usnjenih torbic. Ta bi morala biti objavljena v tematski številki revije Problemi o punku, toda zaradi cenzure je bila na tistem mestu revije le zgovorna črna zaplata.³³

Slovenija na zahodu vzhodnega sveta

Reakcije jugoslovanskih komunističnih voditeljev na kritike iz kulturniških vrst so bile zelo različne. Na Hrvaškem kritičnega vala v teh letih še ni bilo. K temu je precej pripomogel tedaj vodilni hrvaški kulturni ideolog Stipe Šušvar, ki se je postavil v vlogo branitelja pravovernosti kulturnega ustvarjanja in sestavil spisek citatov iz del 186 avtorjev, ki so bila dokaz »atmosfere svojevrstne malomeščanske kulturne kontrarevolucije in poskusi tistega dela kreativne in reproduktivne inteligence, ki ne stoji na marksističnih, socialističnih in komunističnih pozicijah ali jih je zapustila, da očrni našo družbo«.³⁴ Na spisku so prevladovala dela iz Srbije in Slovenije.

Toda medtem ko je prihajalo v Beogradu do ostrih političnih sporov in sodnih prepovedi, so v ostali Jugoslaviji sodili, da je Slovenija v liberalizaciji močno prehitela ostalo državo. Hrvaški zgodovinar Dušan Bilandžić je že leta 1986 zapisal: »V Ljubljani se je kritična misel razvijala bolj ali manj svobodno in normalno, z visoko stopnjo tolerance s strani odgovornih političnih faktorjev. Tam so v polemiki sodelovali tudi partijski funkcionarji, v številni tudi najvišji in to na zelo tolerantem način, s položaja partnerja in brez groženj s sankcijami.«³⁵

Da so bili slovenski časopisi takrat dejansko najbolj odprti mediji v Jugoslaviji, so priznavali tudi pisci iz drugih republik. Že kar v prvi številki Nove revije leta 1982 so bili npr. objavljeni prevodi pesmi Gojka Djoga,³⁶ ki so bile leta 1981 izdane v zbirki Vunena vremena v Beogradu. Toda ta je bila zaradi politične »spornosti« Djogove poezije v Srbiji prepovedana, proti avtorju pa je javno tožilstvo v Beogradu sprožilo kazenski postopek, na katerem je bil Djogo obsojen na leto dni zapora.³⁷

Objava Djegovih del v Sloveniji ni bila izjema. Aprila 1985 je npr. hrvaški književnik Petar Šegedin napisal odprto pismo Stipetu Šušvarju zaradi nasprotovanj težnjam za normiranje hrvaškega jezika in zaradi politično-ideoloških napadov na hrvaške književnike. Članek je hotel objaviti v zagrebškem časopisu Forum, toda tam so »izgubili« korekturo članka. Začele so se širiti govornice o vpletanju višjih državnih struktur, postavljen članek, o katerem

³² *Punk pod Slovenci*. Ljubljana : Univerzitetna konferenca ZSMS (Krt : knjižnica revolucionarne teorije; 17), 1984.

³³ Ali H. Žerdin: *Generali brez kape. Čas odbora za varstvo človekovih pravic*. Ljubljana : Krtina (Knjižna zbirka Krt; 105), 1997, str. 199.

³⁴ Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 202.

³⁵ Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 200.

³⁶ *Nova revija*, I, št. 1, 1982/83, str. 55–60.

³⁷ Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 180.

se je toliko govorilo, pa nikakor ni bil objavljen. Ko so se nato maja 1985 na Bledu srečali hrvaški in slovenski književniki, so se dogovorili, da bodo pismo objavili v ljubljanskem tedniku Mladina. Kdor je želel, je lahko tisto, »kar je Šegedin v imenu književniškega dostojanstva in občutenja hrvaške državljanske dolžnosti napisal in javno oznanil«, prebral v slovenskem prevodu v reviji, ki je bila zelo iskana tudi zunaj meja Slovenije.³⁸

Zaradi večje tolerance do drugače mislečih je bilo slovensko pravosodje leta 1988 deležno celo kritik, ker določbe o verbalnem deliktu »uporabljajo tudi vsa druga sodišča v državi, razen sodišč v S(ocialistični) r(epubliki) S(loveniji)«. Na te očitke je ljubljanski javni tožilec odgovoril, da so te določbe v Sloveniji še vedno aktualne in da so v letih 1978–1986 na slovenskih sodiščih devetkrat razsojali o kršitvi 133 člena (torej člena o t.i. verbalnem deliktu).³⁹ Ob aretacijah novinarjev Mladine sredi leta 1988 pa se je Združenje književnikov Srbije 9. junija solidariziralo z zahtevami Društva slovenskih pisateljev po izpustitvi aretiranih in izrazilo zaskrbljenost, »ker se aretacije razširjajo na vašo sredino, ki je bila tega daljši čas obvarovana«. ⁴⁰

Kljub navidezni idili med kulturniško opozicijo in oblastjo prepovedi in afere tudi v Sloveniji niso bile nikakršna redkost. Uporaba členov o žalitvi države, državnih funkcionarjev, protidržavni dejavnosti ipd. je bila še vedno aktualna, posledice pa so bile prepovedi objave posameznih člankov ali zaplembe nekaterih števil revij. Pri tem so bile oblasti zlasti pozorne na študentski reviji Tribuno in Katedro ter glasilo ZSMS Mladina. Nova revija je bila že od prve številke predmet ideoloških kritik in zahtev po sodni prepovedi posameznih člankov ali števil, toda kljub vročim razpravam proti njej ni bil nikoli sprožen sodni postopek. Po nekajletnem zatišju se je tako z valom kritike kulturniške opozicije večalo tudi število cenzurnih prepovedi in zaplemb. Kar je Slovenijo bistveno ločilo od ostale države in ostalega vzhodnega sveta, je bila tedanja sodna praksa. V Sloveniji je bilo namreč sredi osemdesetih let že povsem običajno, da so bili posamezni članki prepovedani, ne da bi bili preganjani tudi njihovi avtorji. Prav tako ni bilo nič več neobičajno, da je sodišče zavrnilo ovadbo tožilstva proti tej ali oni reviji.⁴¹

Konflikti med kulturnimi ustvarjalci in oblastjo so za seboj puščali dolgoročne politične posledice. T.i. nacipunk afera leta 1981 je bila svojevrstna prelomnica za ZSMS, v kateri naj bi se politično kalil bodoči vodilni sloj komunistov. Afera je izbruhnila ob aretaciji treh mladeničev, ki naj bi bili punkerji in nacisti. V javnosti se je zaradi očitkov politikov in policije na račun punkerjev razvila široka polemika za punk ali proti njemu. Oblastniki so punkerje obtoževali, da so desničarji, da se navdušujejo nad nacionalsocializmom, Hitlerjem, da rišejo po zidovih kljukaste križe in da se nacistični izpadi manifestirajo v idejah o etnično čisti Sloveniji, iz katere bi morali izgnati delavce iz južnih jugoslovanskih republik.⁴²

Očitki, skonstruirani v glavah oblastnikov in podkrepjeni s propagandnim zmerjanjem, so bili upravičeni le v eni stvari – da mladinska subkultura ne stopa po poti, ki jo je trasirala v svojih programih idejna voditeljica družbe, Zveza komunistov. In s tem vprašanjem se je moralo soočiti tudi vodstvo ZSMS, ki je izbiralo med dvema možnostima: ali naj kot vselej

³⁸ Branimir Donat: *Crni dossier*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Globus, str. 147–148.

³⁹ Žerdin, *Generali brez kape*, str. 256.

⁴⁰ A DSP, Dopis Udruženja književnika Srbije, 9.6.1988.

⁴¹ Marjan Horvat, nav. delo. V skrajšani obliki je avtor dele diplomske naloge objavil v: Marjan Horvat: Cenzura, zaplembe, prepovedi tiskane besede v Sloveniji 1945–1990. *Kamniški sociološki zbornik* (ur. Bojan Čas). Kamnik : Šolski center Rudolf Maister, 1999, str. 115–134; Marjan Horvat: Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945–1990. *Temna stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar). Ljubljana : Nova revija, 1998, str. 126–139.

⁴² Več glej: *Punk pod Slovenci*.

poslušajo komunistične oblastnike in se s tem odrečejo vplivu na velik del mladine, ali pa naj prislusneje dejanskim željam mladih in tvegajo neprijetnosti v odnosu z ZKS? Mladinski funkcionarji so se odločili za slednje in za – vsaj na začetku bolj plaho – osamosvajanje ZSMS. To je bilo deloma čutiti na kongresu organizacije leta 1982, ko so sklenili, da se bodo zavzemali za vso dejavnost, ki je priljubljena med mladimi. Pri tem niso postavljali nikakršnih vnaprejšnjih omejitev, temveč so se zavzeli za širitev kulturnega obzorja in posebej poudarili, da so mladinske vrste odprte tudi oboževalcem punka.⁴³

ZSMS je z odpiranjem vrat novim družbenim gibanjem pomembno vplivala na nadaljnji politični razvoj Slovenije. Kulturne, mirovniške, ekološke, feministične ipd. skupine, ki so uporabljale izrazito politični besednjak, so dobile »kritje« v uradni politični organizaciji, kar je precej vplivalo na širjenje drugačnih pogledov na širša družbena vprašanja od tistih, ki jih je zagovarjal oblastni vrh, kar seveda pri teh ni ostalo brez odziva. Boris Muževič, vodja Tiskovnega sveta Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS), politične komisije za nadzor tiska, je npr. 12. aprila 1983 ocenil, da »se je v mrtvem teku znašel del mladinskega tiska (*Tribuna in deloma Mladina*) in nekatere revije in glasila na širšem jugoslovanskem prostoru (*Nova revija v Sloveniji npr.*), ki s privatizacijo, z zasebno razpolagalno pravico do medija, z nestrpnim odnosom v soočanju s širšim družbenim interesom, na poseben način razumejo, izrabljajo in zlorabljajo svobodo tiska. Za ta svoj 'odnos' dobivajo včasih tudi enostransko podporo celo v vodstvu ZSMS.«⁴⁴

Politične razprave, kaj storiti s temi revijami in radiom Študent, pa na srečo opozicije niso šle v smer ukinjanja ali ostrejšega obračunavanja kot pred leti, temveč v zaostrovanje odgovornosti ustanoviteljev, ki so imeli po veljavni zakonodaji tudi (skrito) cenzorsko vlogo.⁴⁵

Pomembno novost so spodbudili tudi Torkarjeva knjiga *Umiranje na obroke* in drugi prispevki o dahavskih procesih v začetku osemdesetih let. Oblastniki so se sicer že dolgo ubadali z vprašanjem, kako rehabilitirati po krivem obsojene žrtve in kako razveljaviti sodbe. Dokumentacija o dahavskih procesih je bila še skrbno varovana in nedosegljiva javnosti, leta 1977 pa sta oblastni politični organizaciji, ZKS in SZDLS, pod težo pritiskov javnosti sestavili izjavo o dahavskih procesih. Njen namen pravzaprav ni bil rehabilitacija, temveč zaustavitev pritiskov javnosti in prizadetih za revizijo procesa in povračilo škode. To bi namreč odprlo vprašanje konkretne odgovornosti za proces, pri čemer bi glavna krivda padla na vladajoče politike, ki so se v podobnih primerih vedno skrivali za »objektivnimi okoliščinami« in neugodnim mednarodnim položajem Jugoslavije v tedanjem času. Ob nastanku je ostala izjava internega značaja za politične aktiviste in ni bila objavljena.⁴⁶

Pritiski na opredeljevanje do dahavskih procesov so se vnovič močno okrepili po izidu Torkarjeve knjige. Vodstvi vodilnih političnih organizacij sta tako julija 1984 sklenili, da bosta objavili leta 1977 sestavljeno izjavo. Na seji predsedstva SZDL Slovenije 10. julija 1984, ko so sklenili, da bodo skupno izjavo objavili in se bosta tako vladajoči stranki tudi uradno opredelili do neljubih dogodkov, so bili izrečeni pomisleki, da so bili v zadnjih letih v revijah *Danas* in *Mladina* ter v knjigah objavljene številne novosti in bi lahko bila sedem let stara izjava že zastarela ter bi jo zato kazalo dopolniti. Toda predsednik Franc Šetinc je ob

⁴³ Tomc, *Profano: Kultura v modernem svetu*, str. 194–197.

⁴⁴ ARS, RK SZDLS, š. 63, 67. seja Predsedstva RK SZDLS, 12. 4. 1983, referat Borisa Muževiča, str. 10.

⁴⁵ ARS, RK SZDLS, š. 63, 67. seja predsedstva RK SZDLS, 12. 4. 1983; š. 62, 76. seja Predsedstva RK SZDLS, 4. 10. 1983.

⁴⁶ Martin Ivanič, *Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946–1986)*. *Dachauski procesi* (ur. Martin Ivanič). Ljubljana : Komunist, 1990, str. 33–51.

tem poudaril, da so pregledali tudi novosti in da v »tem ni nekih novih elementov, ki bi jih morali zdaj vnesti v sporočilo«, dodal pa, da so naložili skupini zgodovinarjev, da prouči ta problem in da jim bodo odprli tudi dotlej zaprte arhive.⁴⁷

Zavračanje novih spoznanj je imelo za posledico dejstvo, da je bila izjava za tedanji čas medla, da se ni dotikala konkretne odgovornosti in je bila pravzaprav poskus opravičevanja nepravnega početja. Prav tako niso zadovoljivo odgovorili na vprašanje, zakaj se je dolga leta zavračevalo z revizijo postopkov. Vladajoči politični organizaciji, ZKS in SZDLS, sta zavračali stališča, da so bili dahavskih procesi slovenska inačica stalinističnih procesov, s čimer so posredno polemizirali s cenzurirano anketo iz Torkarjeve knjige. Zahteve za revizijo procesov, ugotavljanje odgovornosti in »napačno« prikazovanje povojnih jugoslovanških razmer so ocenili kot »oporo kontrarevoluciji« in napad na Zvezo komunistov, kar je bila seveda najhujša možna obtožba nasprotnikov komunističnega režima.⁴⁸

Kljub neprepričljivosti političnih izjav je javna debata o tej problematiki zapustila globoko sled. Odprla je vprašanje znanstvenega raziskovanja povojnega obdobja, vloge komunistov v političnem razvoju Slovenije in odpiranja arhivov za povojni čas. Tabuji niso bili več tabuji, saj je o njih odprto polemizirala tudi politična oblast. Ko je »uradno« padla prva tančica, so začele padati še druge. Razprave, ki so se dotikale »belih lis« zgodovinopisja, so bile legalizirane in vse pogosteje se je zastavljalo vprašanje zaposlovanja mlajših zgodovinarjev na znanstvenih ustanovah. Zbornik razprav in virov o dahavskih procesih pa je bila kasneje prva znanstvena izdaja virov za povojni čas iz dotlej javnosti strogo zaprtih arhivov.

Omenjene težave niso bile edini primer, ko se je začela oblast na val kritike iz kulturnih krogov odzivati polemično, ne pa prek javnih tožilstev in sodišč kot pred leti. Poleg mladinskega tiska, ZSMS, NSK in drugih je postajala vse bolj boleč trn v peti tudi Komisija za zaščito mišljenja in pisanja oziroma DSP, katerega del je komisija bila. Komisija je vzela pod drobnogled številne poskuse omejevanja človekovih pravic, ko pa je julija 1986 v izjavi omenila tudi konkretna imena nosilcev odgovornih funkcij, je sprožila pravi vihar. Toda ko so o tem razpravljali na seji vodstva SZDLS 15. julija, ni šlo – kot pred leti – za monolog istomislečih, temveč sta bila na sejo vabljeni tudi predsednika komisije in Društva, ki v obrambi stališč književnikov nista ostala osamljena. Napadi politikov niso bili ostri, niso zahtevali odgovornosti in niso klicali na pomoč cenzure ali sodstva. Zlasti starejši politiki so bili še dodatno razočarani nad informiranjem o tej polemiki v Novi reviji, ki naj bi po njihovem mnenju dajala javnosti občutek, kot da imajo prav kritiki-kulturniki, ne pa politiki.⁴⁹

Na kulturniški ravni je tako nastajala nova »politična koalicija«, ki se je vse pogosteje skupaj podpisovala pod protestne izjave. Kot primer naj navedem le izjavo iz septembra 1986, naperjeno proti slovenskemu javnemu tožilcu, ki je kritiziral nekatere medije zaradi pisanja kritičnih člankov na robu zakona. Pod protest zaradi tovrstnih izjav javnega tožilca so se podpisali predstavniki vseh v izjavah napadenih ustanov: predsednika Komisije za zaščito mišljenja in pisanja in DSP Venca Taufer in Tone Partljič ter uredniki Nove revije (Niko Grafenauer in Dimitrij Rupel), Mladine (Uroš Mahkovec) in Katedre (Samo Resnik).⁵⁰

Slovenska politika v teh in številnih drugih primerih ni uporabila (prikrite) cenzure, ki jo je še pred nekaj leti zvesto izrabljala. Občutek intelektualcev drugod v vzhodni Evropi, da je Slovenija oaza v tem delu sveta, torej ni bil neutemeljen, tega pa so se zavedali tudi

⁴⁷ ARS, RK SZDLS, š. 59, 13. seja P RK SZDLS, 10. 7. 1984.

⁴⁸ Politične izjave o procesih, v: *Dachauski procesi*, str. 1063–1069.

⁴⁹ ARS, RK SZDLS, box 52, 56. seja P RK SZDLS, 15. 7. 1986 and 59. seja P RK SZDLS, 14. 10. 1986.

⁵⁰ A DSP, Izjava o domnevnih stališčih slovenskega javnega tožilca.

slovenski intelektualci. Tone Partljič se je v letnem poročilu DSP za leto 1985 spraševal, zakaj v naši družbi še vedno obstajajo tabuji in prepovedane teme (omenil je dogodke na Rogu, Goli otok, dahavske procese, stalinizem) in zakaj ljudje vprašanja s tem v zvezi naslavljajo na DSP, ne pa na pristojne organe: »Ali je prav, da se obračajo name, kot pisateljskega predsednik? V koga so izgubili zaupanje?« Zavedal se je, da je položaj v Sloveniji ugodnejši kot v drugem žarišču kritike v Srbiji, kjer so intelektualce zapirali: »Res, v Sloveniji je drugače: že lani smo ugotavljali, da to ni posledica večje popustljivosti ali nebudnosti, ampak posledica večje demokracije in zavesti.«⁵¹

Predsednik Komisije za zaščito mišljenja in pisanja Venó Taufer je k temu dodal še nekaj konkretnih dokazov drugačnega obnašanja politike v Sloveniji. Omenil je primer, ko je komisija protestirala proti izjavi zveznega sekretarja za notranje zadeve Dobroslava Čulafića zaradi njegovih etiketiranj kritične inteligence kot sovražnikov države in pozivanja organov represije, da nastopijo proti njim. Na predlog komisije je DSP sprejela protestno izjavo proti zavajajočim besedam zveznega ministra. »To izjavo«, je poudaril Taufer, »čeprav poslano tako Tanjugu kot vsem glavnim časopisom v Jugoslaviji, sta objavila le ljubljanski Dnevnik in tednik Mladina.«⁵²

Tudi predstavniki sodne veje oblasti v Sloveniji so vse pogosteje ocenjevali, da je stvar javnih tožilstev in sodišč prvenstveno le ugotavljanje kazenskih in gospodarsko-kazenskih zadev, da pa občutljivejša vprašanja, povezana s svobodo tiska pravzaprav sodijo na druga mesta. Polemiziranje prek tožilstev in sodišč o prispevkih strokovnjakov s področja filozofije, zgodovine, sociologije, kulture itd. naj bi bilo po njihovem mnenju neprimerno. Razčističevanje tovrstnih vprašanj naj bi zahtevalo predvsem sodelovanje strokovnjakov s teh področij, ne pa sodne veje oblasti. Pa tudi za ocenjevanje politične primernosti člankov naj bi bile bolj kot sodstvo pristojne politične organizacije. Demokratizacija celotne slovenske družbe je tako vplivala na sodno vejo oblasti, ki je naredilo pomemben korak naprej.

Polemiziranje med kulturniško opozicijo in oblastjo se je s sodišč vse bolj prenašalo na javna mesta. Čeprav so se številne polemike vrtele okoli kulturnih vprašanj, so bile njihove posledice bolj politične. Odmev na roman Igorja Torkarja Umiranje na obroke je npr. prisililo vladajočo stranko v historično in politično opredeljevanje do lastnih nepravilnosti v preteklosti (da je bilo to mlačno in ni moglo zadovoljiti kritičnejših mnenj je povsem drugo vprašanje!). Prepiranja med pisateljsko zvezo in republiškim društvi sploh ni bilo umetniško/pisateljsko vprašanje, temveč je odpiralo politična razmišljanja o vlogi Slovenije v Jugoslaviji. Protestne akcije mladinske in študentske organizacije za odpravo verbalnega delikta, za toleranco do drugačnosti ipd., so bile izključno politične akcije, pa čeprav so bile morda korenine povezane s prepovedjo posameznih številok njihovih glasil. Polom filmskega projekta Dražgoške bitke je bil svojevrsten zaton financiranja politično spodbujenih kulturnih veleprojektov. V šolstvu so slovenska nasprotovanja t.i. skupnim programskim jedrom dokončno pokopala poskuse poenotenja jugoslovanske šolske zakonodaje. Ob teh in drugih akcijah, ki so jih vodili zlasti pisatelji in družboslovno-humanistična inteligenca, se je vse pogosteje postavljala pod vprašaj legitimnost oblastnikov, zlasti zakonsko predpisana privilegirana Zveze komunistov v družbi.

Inteligenca je torej odpirala vsa tista aktualna kulturna, idejna, narodna, gospodarska in politična vprašanja, ki se jih je Zveza komunistov izogibala, ker jih je štela za načelno rešena. Toda v času vsesplošne krize, ko se je inflacija približevala trimestnemu številu, ko je bila

⁵¹ A DSP, Tone Partljič: Društvo slovenskih pisateljev – od marca do marca (marca 1986).

⁵² A DSP, Venó Taufer: Poročilo »Komisije za zaščito mišljenja in pisanja«, 4. 3. 1986.

zopet uvedena racionalirana preskrba, ko so po Kosovu vozili vojaški tovornjaki in tanki, ljudje preprosto niso mogli verjeti, da je v tej državi vse v najlepšem redu. Do prestopa iz (formalno, navidezno) kulturnopolitičnega v čisto politično polemiziranje je bil potreben le še korak.

Leto 1987 – iz kulturne v politično akcijo

Razprave na kulturnem področju so postajale v osemdesetih letih vse bolj politične. Na začetku desetletja so se umetniki še sklicevali na pravico do umetniške svobode, sredi desetletja pa so se začeli »odpovedovati« tudi tej zaščiti. Predsednik DSP Tone Partljič je npr. 25. februarja 1985 začel poročilo na občnem zboru društva s sledečimi besedami: »*Ne zamerite, če bo uvod v enoletno poročilo o delu DSP nekoliko 'političen', saj to zahtevajo razmere, naša angažiranost in kulturnopolitični trenutek, v katerem se nahajamo. Politiki veliko govorijo o kulturi, zato smo tudi kulturniki prisiljeni govoriti o politiki.*«⁵³

Nadaljnje korake v politično smer je društvo naredilo v času Partljičevega naslednika Rudija Šelige, ki je postal predsednik marca 1987. V osrednjem slovenskem kulturnem domu Ivana Cankarja je društvo organiziralo več javnih tribun. Očitek iz političnih vrst na račun tistih, ki v Cankarjevem domu prirejajo tribune, je tako postal že kar politični očitek na račun političnih nasprotnikov in ni imel nič več skupnega s kulturnimi (umetniškimi, znanstvenimi, estetskimi ipd.) vprašanji.⁵⁴

Da se stari svet ruši, je bilo na kulturnem področju razvidno tudi v plenumu kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, ki naj bi bil odgovor valu kritike iz kulturnih krogov. Plenumov se je udeleževala tudi pisana družčina politikov, sodelujoči pa so spoznali, da morajo v svoje vrste pritegniti tudi mlajše generacije ustvarjalcev. Na 14. plenumu, ki je bil od 5. do 7. novembra 1986 na Bledu, so besedo dobili tudi umetniki in znanstveniki, ki so imeli na vlogo kulture in na bližnjo slovensko preteklost precej drugačne poglede kot starejši politiki in kulturniki iz partizanskih vrst (npr. Veljko Rus, Tine Hribar, Dimitrij Rupel, Jaša Zlobec itd.). Na račun »mlajših« referentov (le nekaj jih je imelo manj kot štirideset let!) so ostareli voditelji nekaterih političnih organizacij izrekli številne kritike: da ne razumejo bližnje preteklosti in trpljenja pod okupatorji, heroizma partizanstva, da so kritike pobojev domobrancev pravzaprav le zahteve po »spravi z izdajalci«, da ne vidijo velikih dosežkov družbenega razvoja po socialistični revoluciji ipd. Večina kritiziranih avtorjev je bila sodelavcev Nove revije. Borčevska organizacija je menila, da kulturni plenum ne opravlja tiste funkcije, zaradi katerega so ga obnovili in da so temu krivi »mlajši«. Lidija Šentjura je omenila, da bi morala SZDLS vsekakor bolj poskrbeti za organizacijo in ustrezno usmerjenost razpravljanja: »*To je za mene bila tribuna Cankarjevega doma, odprta tribuna, kjer je lahko vsak govoril, kar je hotel, ne pa kulturni plenum Osvobodilne fronte.*« Po mnenju Zveze borcev bi morali določiti kriterije, kdo je lahko član kulturnega plenuma OF. Takšnim stališčem se niso uprli le kritizirani, temveč večina kulturnih delavcev v vodstvu političnih organizacij, saj so posamezne predloge razumeli kot poziv k cenzuriranju drugače mislečih. Ob tem so poudarili, da ne morejo govoriti o pomlajevanju plenuma z nekaj malce manj osiveli kulturniki in da bi pravo pomladitev dosegli, če bi imeli možnost spregovoriti še nekaj desetletij mlajši ustvarjalci »druge« kulturne scene.⁵⁵

⁵³ A DSP, Društvo slovenskih pisateljev od februarja 1984 do februarja 1985.

⁵⁴ Nekateri Šeligovi kulturnopolitični nastopi in izjave v svojstvu predsednika DSP so objavljeni v: Rudi Šeligo: *Prehajanja : izjave, protesti in nagovori*. Ljubljana : Park, 1991.

⁵⁵ ARS, RK SZDLS, š. 1, 65. seja P RK SZDLS, 13. 1. 1987.

Januarja 1987 vodena razprava vodstva SZDLS o 14. plenumu kulturnih delavcev je prinesla poraz tiste kulturnopolitične usmeritve, za katero se je svet pred desetletji ustavil, ki je gradila na zveličavnosti revolucije in narodnoosvobodilnega boja in ki se je z begom v preteklost in ideološke obrazce izmikala številnim aktualnim in perečim družbenim vprašanjem. Tak koncept ni več našel podpore niti v vladajočih političnih strukturah.

Dokončno so se kulturniki znašli sredi političnega dogajanja ob razpravah o ustavnih spremembah, ki so zahtevale opredeljevanje posameznih republik do bodočega ustroja zvezne države. ZKS na to ni bila najbolje pripravljena, kar so pokazali tudi dogodki, povezani z oblikovanjem novega slovenskega nacionalnega programa znotraj vladajoče stranke. V njej so bili resda ljudje, ki so zatrjevali, da politična situacija zahteva vnovično definiranje slovenskih nacionalnih ciljev, toda bili so osamljeni in utišani. France Klopčič je že ob koncu leta 1983 sestavil koncept z naslovom Slovenski nacionalni program med graditvijo socializma in ga poslal predsedniku ZKS Andreju Marincu, ki pa ga je pospravil v predal in šele na Klopčičeve zahteve sklical posvetovanje o tem znotraj zaprtega kroga strokovnjakov. Klopčič je kot komunist program utemeljeval na socialističnem družbenem sistemu, a znotraj tega vnovično zahteval vrnitev nekaterih pravic, ki jih je imela federacija, na republiško raven. Zahteval je samostojne slovenske vojaške enote znotraj JNA, vpeljavo ekonomskih meril v gospodarstvu (kar bi omejilo plačevanje v sklad za nerazvite in bi Slovenija samostojneje razpolagala z denarjem) in nov dogovor narodov v Jugoslaviji o bodoči državi, pri čemer ne bi smeli vnaprej izključiti niti konfederacije niti drugačnih rešitev v duhu svobodne samoodločbe narodov.⁵⁶

Pogovori o Klopčičevem konceptu med ožjo skupino komunistov so pokazali, da ZKS ni bila pripravljena narediti koraka v smeri novega definiranja političnih ciljev Slovencev in Slovenije. Vodstvo ZKS je avtorju priporočilo, naj teksta ne objavi, ker bi to lahko povzročilo nezaželene odmeve. Koncept je romal v predale in bil prvič objavljen šele leta 1987, že po izidu 57. številke Nove revije in zato ni naletel na odmeve. Tudi v tem primeru je nesposobnost vodstva ZKS, da bi se soočilo z realnostjo trenutka, puščala na široko odprta vrata za iskanje poti iz politične krize. Ker se je vladajoča stranka vse bolj izmikala iskanju aktualnih odgovorov, se je intelektualna pozicija z iskanjem odgovorov na žgoča politična vprašanja vse bolj uveljavljala tudi kot politični subjekt.

Leta 1986 je jugoslovansko zvezno vodstvo ponudilo nove ustavne spremembe, ki so bile pisane po volji centralističnih sil v Beogradu. Istega leta je Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) izdelala Memorandum, v katerem je kot krivce za jugoslovansko krizo ocenila ustavo iz leta 1974 in njen (kon)federalistični princip, katerega največja žrtev naj bi bili Srbi. Oboje, zahteve zvezne vlade po centralizaciji in oživiljenje velikosrbske ideologije in srbske mitologije, je bil dovolj močan povod za vnovično definiranje slovenskih nacionalnih ciljev.

Zunanji pritisk je vsaj začasno omilil nasprotja med slovenskim političnim vrhom in »opozicijo«. Ker pa je slovenska uradna politika po mnenju kulturnikov reagirala na pritiske iz Beograda premalo odločno, preveč bojazljivo, so sami prevzeli pobudo pri definiranju politične volje Slovencev. Moč opozicije je lahko tako hitro naraščala tudi zaradi dejstva, da je prišlo leta 1986 do zamenjave v vodstvu ZKS, liberalnejša politika novega predsednika Milana Kučana pa je morala kljub temu še računati na moč starejših komunističnih vodij.

⁵⁶ Božo Repe: Oris obravnave nacionalne problematike in nacionalnih programov v Sloveniji od konca druge svetovne vojne do začetka osemdesetih let. *Borec*, XLIV, 1992, št. 3,4,5, str. 286–298. V nadaljevanju so objavljeni pogovori o Klopčičevem tekstu v letih 1984 in 1985 in Klopčičev program (str. 299–380).

Jeseni 1986 so se sodelavci Nove revije na nov politični položaj odzvali s pisanjem člankov, ki so jih naslovlili »Prispevki za slovenski nacionalni program«. Kot je ocenilo uredništvo Nove revije, naj bi šlo za »prispevke za program, ki ga še ni, in katerega formulacija odločno presega kompetence revije ali njenih sodelavcev«.⁵⁷

Februarja 1987 so prispevke izdali v 57. številki Nove revije. Avtorji 16 člankov so bili pisatelji, profesorji ljubljanske univerze, pravniki, filozofi, sociologi, dotikali pa so se vprašanju slovenske državnosti v federativni Jugoslaviji, pravice do odcepitve od skupne države, zastopavljenosti Slovenije v vojaških zadevah, privilegijev komunistov v družbi. Zapisane so bile zahteve za samostojnost Slovenije s sklicevanjem na pravico do samoodločbe s pravico do odcepitve, zahteve po odvzemu privilegijev in monopolov Zvezi komunistov, po depolitizaciji številnih segmentov družbenega življenja itd.⁵⁸ Prispevki za slovenski nacionalni program so dvignili politični vihar v Jugoslaviji. Avtorji so pravzaprav posegli v monopol Zveze komunistov in njihove ideologije, ki naj bi bila edina sposobna formulirati nacionalne, politične, kulturne in druge zahteve narodov v Jugoslaviji. Kar naenkrat pa so se začeli s temi vprašanji javno ubadati tudi drugi. Memorandumu SANU je tako sledil drugi program, tokrat slovenski, ki je prišel navzkriž tako z zveznimi jugoslovanskimi kot s srbskimi interesi.

Politične zahteve, zapisane v 57. številki Nove revije, so bile tarča številnih kritik po vsej Jugoslaviji. Oblasti so uporabile klasičen mehanizem – vodstva in terenski odbori političnih organizacij so pošiljali protestne resolucije o »nesprejemljivih tezah« Nove revije, pa čeprav velika večina tistih, ki so protestirali, Nove revije sploh ni imela v rokah ali jo brala. Uradni odzivi iz Beograda so bili enoglasno odklonilni, odzivi v Ljubljani pa so bili deljeni, saj so mediji objavili tudi ugodne komentarje 57. številke Nove revije. Proti zahtevam Nove revije sta se opredelili ZKS in SZDLS.⁵⁹ Odmevi in polemike so presegle jugoslovansko raven, saj so postali na politične zahteve, ki bi, če bi se uresničili, prinesle velike pretrese v tem delu sveta, pozorni tudi zahodnoevropski mediji. Londonski BBC je npr. poudaril isto, kar so slovenskemu vodstvu vseskozi očitali v Beogradu, da nudi zaslombo opoziciji in da postajata ZKS in intelektualna opozicija vse večji zaveznici proti Beogradu.⁶⁰

Kljub viharju slovenski sodni organi niso sprožili kazenskega pregona. Ovadbo, ki je pisce prispevkov v Novi reviji bremenila sovražnega in protirevolucionarnega delovanja, protidržavnega združevanja in sovražne propagande, je vložila Zveza borcev iz glavnega mesta Hrvaške Zagreba, toda slovenski javni tožilec jo je zavrnil, ker naj v 57. številki Nove revije ne bi bilo tega, kar ji ta očita. Da je slovensko javno tožilstvo zavrglo ovadbo, je bil v drugih delih Jugoslavije še dodaten vzrok za še bolj ostre napade na Slovenijo. Pobudo je skušal prevzeti kar zvezni javni tožilec in sam prevzeti postopek. Toda slovenski pravniki so mu junija 1987 dokazovali, da bi bilo to protiustavno, saj je bilo to v pristojnosti republike in ne zveze.⁶¹

57. številka Nove revije kljub aferi in pisanjem obtožnic ni bila prepovedana. Zaradi »brezplačne reklame« in nizke naklade jo je bilo zelo težko kupiti, tako da se jo je kmalu oprijel sloves največkrat fotokopirane slovenske publikacije. Edini »dosežek« gonje proti Novi reviji je bila zamenjava urednikov. Toda to ni vplivalo na usmeritev revije, saj se krog

⁵⁷ *Nova revija*, VI, 1987, št. 57, str. 2.

⁵⁸ *Nova revija*, VI, 1987, št. 57.

⁵⁹ ARS, RK SZDLS, š. 1, 68. seja P RK SZDLS, 27. 2. 1987.

⁶⁰ Več o odmevih glej: *Ampak*, Priloga Nove revije, XIII, št. 141–142.

⁶¹ Horvat, *Zaplembe in prepovedi tiska v Sloveniji 1945–1990*.

njenih sodelavcev ni spremenil. Ostal pa je politični program opozicije, ki ga je – tudi zaradi gonje v medijih – spoznal velik del Slovencev in se precejšen del zanj tudi ogrel. Da je pri tem že šlo za povsem politično akcijo, je v svojem stališču neposredno omenilo tudi vodstvo ZKS, ki je dejalo, da se »na 'prispevke' odziva s političnim jezikom in s političnim stališčem – ne glede na navidezno visoko strokovno argumentacijo nekaterih avtorjev teh 'prispevkov'.« V nadaljevanju pa je vodstvo slovenskih komunistov dodalo: »Bo pa ZKS s svojo aktivnostjo in skupaj z vsemi socialističnimi silami storila vse, da se stališča nekaterih piscev 'prispevkov za slovenski nacionalni program' in druga podobna stališča, ki niso skladna s programskimi načeli SZDL, ne bodo uveljavila v družbeni praksi.«⁶²

Toda nasprotovanje opoziciji se od zamenjave v vrhu ZKS na kongresu leta 1986 ni več vračalo v nekdanje tirnice. Sodstvo ni bilo več inštrument obračunavanja z nasprotniki, kar je bilo jasno razvidno tudi iz poročila slovenskega javnega tožilca za leto 1987: »Omenjeno oceno potrjujejo številni sestavki v mladinskem, verskem in ostalem tisku, zlasti Mladini, Katedri, Tribuni, Novi reviji, Družini itd. Pomenijo odpiranje vprašanj v zvezi z ustavnimi spremembami, vlogo federacije, praznovanje Dneva mladosti oziroma štefeto, problem ogroženosti naroda, civilno družbo, alternativnimi gibanji, verbalnimi delikti, položajem JLA (Jugoslovanske ljudske armade) in civilnim služenjem vojaškega roka, praznovanjem Božiča itd. Takšen spekter odprtih vprašanj je narekoval, da javna tožilstva vendarle sprejmejo neke kriterije za prepoved tiskanih stvari, saj so predpisi na področju tiska nedorečeni in raztegljivi, da dopuščajo izredno široko ukrepanje, ki najbrž niti iz strokovnega niti iz političnega vidika ne bi bilo smotno.«⁶³

Tudi v naslednjih letih so bile zaplenjene posamezne številke revij, toda tega ne gre pripisati zaostrovanju stališč sodstva. Opozicijska glasila so bila v kritikah političnega sistema vse bolj neposredna, vse ostrejša. Odpiranje tabujev iz začetkov osemdesetih let, pri katerih so bili kot krivici za napake omenjeni že pokojni politiki, ni bilo več aktualno. Ost kritike je bila v drugi polovici osemdesetih let že usmerjena proti nosilcem visokih oblastnih, političnih in vojaških funkcij, torej proti živečim politikom, ki so bili dolgo na oblasti in niso bili navajeni v medijih prebirati kritik na lasten račun. V provokativnosti je prednjačila Mladina. Vsaki zaplembi ali prepovedi objave naslovnice ali posameznega članka je sledil le še nadaljnji porast naklade.

ZSMS – Mladina je bila njeno glasilo – tako ni bila več organizacija, ki bi slepo sledila komunističnim oblastnikom. S predlogi o skrajšanju in civilnem služenju vojaškega roka, z akcijami za ukinitve verbalnega delikta in s kritiko vodilnih v družbi se je vse bolj oblikovala v samostojno politično organizacijo. Leta 1987 je po načelu rotacije ZSMS vnovič prišla na vrsto, da organizira Dan mladosti, praznik mladih ob dnevu Titovega rojstva 25. maja. Ob tej jugoslovanski različici čaščenja kulta osebnosti so mladi vseh republik mesec dni pred zaključno slovesnostjo v Beogradu nosili po Jugoslaviji Titovo štafeto in tako kazali zvestobo revolucionarnim načelom in socialistični Jugoslaviji. Obred Dneva mladosti je bil po mnenju slovenskih mladincev že preživet, toda slovenski predlogi za ukinitve ali preoblikovanje praznovanja mladosti so bili pri zvezni mladinski konferenci v Beogradu preglasovani.

Leta 1987, ko je program pripravljala ZSMS, je propagandno upodobitev zaupala skupini Novi kolektivizem; njihovi plakati so bili že večkrat tarča političnih pomislekov in kritik, pozornost pa so zbujele tudi naslovnice Mladine, ki jih je naredil Novi kolektivizem.

⁶² Navedeno po: *Ampak*, Priloga Nove revije, XIII, št. 141–142, str. 44–45.

⁶³ Horvat, *Zaplembe in prepovedi tiska v Sloveniji 1945–1990*.

Ta je v plakatu za Dan mladosti združil nacistične in komunistične simbole in s tem namigoval na sorodnost totalitarnih načel oblasti. Osnova plakata je bil nacistična ilustracija Tretji reich, na katerem so nacistične simbole zamenjali z jugoslovanskimi. Da bi še stopnjevali absurdnost tovrstnega čaščenja kulta osebnosti, so si zamislili veliko in zelo težko štafetno palico, ki je ne bi bilo moč nositi z eno roko. Ko so v Beogradu odkrili, da je sicer že sprejeti plakat le predelava nacistične predloge, se je marca 1987 vnovič sprožil val ogorčenja po Jugoslaviji. Toda vodstvo ZSMS je presodilo, da je plakat izrazito antifašističen in antitotalitarističen, zaradi pritiskov pa so ga le umaknili iz uporabe uradnega plakata dneva mladosti. Afera se je časovno pokrivala z afero ob 57. številki Nove revije, slovensko sodstvo pa je v obeh primerih reagiralo enako. Tudi ovadbo proti avtorjem plakata Novega kolektivismu je tožilstvo zavrglo, saj naj ne bi šlo za žalitev države, ampak za umetniško izražanje, ki si ga je moč različno razlagati.⁶⁴

Afere in »popustljivost« slovenske oblasti so utrjevale prepričanje, da se Slovenija precej razlikuje od ostale države. Da je intelektualna opozicija razmišljala tudi o realizaciji programa, je pokazala že mesec dni po izidu 57. številke Nove revije. DSP je 16. marca 1987 sklicalo v Cankarjevem domu javno tribuno o ustavnih spremembah. Njena pomembna novost je bila, da so se o žgočih političnih dilemah na tribuni, ki jo je sklicala »opozicija«, strokovno in brez političnih diskvalifikacij pogovarjali nekateri vodstveni člani ZKS (npr. Ciril Ribičič in Miran Potrč) in predstavniki opozicije, člani DSP, sodelavci 57. številke Nove revije in pravniki.⁶⁵

Opozicija se je tako aktivno vključila na politično sceno in to v najbolj žgoča ustavna vprašanja razmerij med jugoslovansko federacijo in slovensko republiko. Junija 1987, ob izidu brošure z javne tribune, je bila ustanovljena ustavna komisija DSP. Oktobra 1987, ko je bila večina zahtev slovenske politike v zvezni skupščini v Beogradu kot po običaju preglasovana, je upravni odbor DSP sklenil, naj se predsednik Rudi Šeligo »s pismom obrne na ustavno komisijo pri DSP in predlaga, da začne s pisanjem nove ustave.«⁶⁶ To delo sta nato opravili ustavna komisija DSP in skupina za ustavni razvoj Slovenskega sociološkega društva, ki sta na drugi javni tribuni DSP 25. aprila 1988 predstavili Gradivo za slovensko ustavo.

Ko je o vsej tej dejavnosti na letnem občnem zboru DSP poročal predsednik Rudi Šeligo, ni več tako kot njegovi predhodniki uporabljal na pol opravičljivih tonov, zakaj kot predsednik kulturnega društva govori o povsem političnih vprašanjih. Politično delovanje je bilo že sestavni oziroma že kar temeljni del letnega poročila o delu društva, ki so mu na koncu na kratko sledile še kulturne naloge.⁶⁷

»Opozicija« (zapisana v navednicah zato, ker je za prejšnji čas nikakor ne moremo enačiti s tistim, kar pod pojmom opozicije običajno razumemo v političnem pluralizmu) je tako čedalje bolj postajala prava opozicija. Njeno delovanje je leta 1987 iz kulturno-političnega (pri čemer je bila kultura pogosto le krinka za oblikovanje političnih zahtev) stopilo v povsem politično obdobje, ki so ga v kasnejših letih zaznamovali boj za demokracijo, strankarski pluralizem in v odnosu do Jugoslavije boj za samostojnost Slovenije. Politični program, zapisan v 57. številki Nove revije, je tako že v letu objave začel svojo pot od vizije do zametkov bodoče ustave.

⁶⁴ *Neue Slowenische Kunst*, Zagreb 1991, str. 271–277.

⁶⁵ *O ustavnih spremembah*. Javna tribuna Društva slovenskih pisateljev. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 1987.

⁶⁶ A DSP, Zapisnik seje Upravnega odbora DSP, 27. 10. 1987.

⁶⁷ Glej npr.: Letno poročilo o delovanju Društva slovenskih pisateljev, v: Šeligo, *Prehajanja*, str. 24–30.

Zusammenfassung

Die slowenischen kulturpolitischen Differenzen im Spannungsfeld zwischen dem kulturellen Schaffen und der politischen Aktion 1980–1987

Aleš Gabrič

Gegen die kritische Haltung der Intellektuellen kämpfte das kommunistische Regime nach 1945 mit verschiedenen, auch repressiven Methoden. Durch die Sanktionierung des sog. Verbaldelikts, durch das Verbot, fremde Literatur und Bücher nach Jugoslawien einzuführen u.ä.m., verhinderten die Machthaber die Berichterstattung über ihnen unliebsame Ereignisse und Behandlung von Tabu-Themen (z.B. die Privilegien des Bundes der Kommunisten, die außergerichtliche Hinrichtung von Kollaborateuren und Zivilisten im Jahre 1945, nach stalinistischem Vorbild angestrengte Gerichtsprozesse, das größte jugoslawische Konzentrationslager auf der Insel Goli otok usw.). Die Staatsmacht mißbilligte neue kulturelle Tendenzen, vor allem die Jugendsubkultur seit den sechziger Jahren (Rock, Punk). »Abartigen« Kultur-tendenzen stellte der Bund der Kommunisten Sloweniens sein Konzept und seine Prinzipien entgegen, die der Vergangenheit angehörten. Die Kluft zwischen der von der Macht verkündeten Kulturpolitik und der kulturellen Wirklichkeit wurde immer größer, dennoch beharrten die Kommunisten hartnäckig auf der politischen Bewertung von Kunst. An der Wende zu den achtziger Jahren existierten nebeneinander oder sogar gegeneinander zwei Kulturszenen.

Das nicht am Geschmack der führenden Politiker orientierte kulturelle Schaffen, erhielt einen neuen Schub nach dem Tod der großen Staatsmänner Edvard Kardelj und Josip Broz Tito. Nach zweijähriger Wartezeit auf die Lizenz begann im Mai 1982 die Zeitschrift *Nova revija* zu erscheinen, deren Mitarbeiter totgeschwiegene Themen aufrollten und Beiträge veröffentlichten, die damals in anderen Zeitschriften nicht zu lesen waren. Zu den bedeutendsten Kritikern der gesellschaftlichen Verhältnisse zählten Literaten, die in ihren neuen Büchern über die dunkelsten Kapitel des kommunistischen Regimes schrieben. Der slowenische Schriftstellerverband (*Društvo slovenskih pisateljev*) legte öffentlich ein breites politisches Engagement an den Tag, das sich auf die nationale Frage, auf die Gleichberechtigung der Sprachen im Staat und auf die künstlerische Freiheit bezog. Eine zunehmend dezidierte gesellschaftskritische Haltung war auch in der Musikszene bei Rock- und Punkgruppen zu spüren.

Die Reaktionen der jugoslawischen kommunistischen Führer auf die kritische Welle waren verschieden. In Kroatien gab es keine kritische Welle in der Kultur, in Serbien wurden Intellektuelle noch immer gerichtlich verfolgt und verhaftet. Im Gegensatz dazu wurde die slowenische Politik immer toleranter. Trotz scheinbarer Idylle waren kulturpolitische Affären in Slowenien keine Seltenheit. Doch in Slowenien war es um die Mitte der achtziger Jahre in der Gerichtspraxis durchaus üblich, daß sich Verfasser verbotener Artikel nicht vor Gericht verantworten mußten und daß Anzeigen gegen die eine oder andere Zeitschrift niedergeschlagen wurden.

Die Polemik zwischen der kulturellen Opposition und der Macht übertrug sich aus den Gerichten zunehmend in die Öffentlichkeit. Obwohl sich die Polemik an kulturellen Fragen entzündete, konnten ihre Konsequenzen ausgesprochen politisch sein. Das Echo auf den Roman von Igor Torkar *Umiranje na obroke* (Sterben auf Raten) zwang z.B. die regierende Partei zur historischen und politischen Stellungnahme zu den eigenen Fehlern der Vergangenheit. Protestaktionen der Jugend- und Studentenorganisation mit der Forderung nach Abschaffung des Verbaldelikts, nach Toleranz usw. waren echte politische Aktionen, obwohl sie wohl durch das Verbot der einzelnen Nummern ihrer Sprachrohre ausgelöst wurden. Das Debakel um das Filmprojekt über die Partisanenschlacht bei Dražgoše (*Dražgoška bitka*) bedeutete das Ende der Finanzierung von politisch geförderten kulturellen Megaprojekten. Bei diesen und anderen Aktionen, die vor allem von den Schriftstellern und den Intellektuellen, in erster Linie von den Geistes- und Gesellschaftswissenschaftlern, ausgetragen wurden, tauchte immer häufiger die Frage nach der Legitimität der Machthaber auf, vor allem aber die Frage nach der gesetzlich sanktionierten privilegierten Stellung des Bundes der Kommunisten.

Endgültig fanden sich die Kulturschaffenden inmitten des politischen Geschehens anlässlich der Debatte über die Verfassungsnovellen zusammen. Versuche zur Zentralisierung und Wiederbelebung der großserbischen Ideologie nach 1986 waren Anlaß zur erneuten Standortbestimmung für die slowenischen

nationalen Ziele. Da die slowenische offizielle Politik nach Meinung der Kulturschaffenden nicht entschieden genug auf den Druck aus Belgrad reagierte, ergriffen sie selbst die Initiative bei der Formulierung des politischen Willens der Slowenen. Im Februar 1987 veröffentlichten Schriftsteller und Intellektuelle in der 57. Nummer der *Nova revija* »Beiträge zum slowenischen Nationalprogramm«. Der Standpunkt der Verfasser der Beiträge zur Frage der slowenischen Eigenstaatlichkeit im Rahmen des föderativen Jugoslawiens, das Recht Sloweniens auf Loslösung vom gemeinsamen Staat, die untergeordnete Rolle Sloweniens in militärischen Angelegenheiten, die privilegierte Stellung der Kommunisten in der Gesellschaft usw. wirbelten viel politischen Staub in Jugoslawien auf.

Immer selbständiger in seinem Verhältnis zum Bund der Kommunisten Sloweniens trat der Bund der sozialistischen Jugend Sloweniens (*Zveza socialistične mladine Slovenije*) auf, sein Sprachrohr *Mladina* (Jugend) wurde führend in der politischen Provokation. Zur gleichen Zeit wie die Affäre um die 57. Nummer der *Nova revija* gab die *Mladina* Anlaß zu einem weiteren Skandal. Als offizielles Plakat für den »Tag der Jugend« (Geburtstag von Josip Broz Tito), der jugoslawischen Variante des Persönlichkeitskults, wählte sie ein fünfzig Jahre altes Plakat, und ersetzte die nationalsozialistischen Symbole durch kommunistische, um auf die Verwandtschaft totalitärer Regime anzuspieren. Doch die slowenischen Justizbehörden reagierten in beiden Fällen auf die gleiche Weise: sie schlugen die Anzeigen gegen die Verfasser der Artikel in der *Nova revija* und gegen die Autoren des Plakats nieder.

Nach der Herausgabe der 57. Nummer der *Nova revija* veranstaltete der Schriftstellerverband im März 1987 einen öffentlichen Runden Tisch über die Verfassungsnovellen. Etwas ganz Neues war, daß bei diesem Treffen führende Mitglieder des Bundes der Kommunisten und Intellektuelle sachorientiert und ohne politische Diffamierungen miteinander diskutierten. Die intellektuelle »Opposition« wurde immer aktiver auf der politischen Szene und nahm zunehmend die Züge einer echten Opposition an. Sie trat in eine durchaus politische Phase ein, indem sie ihre Ideen nicht mehr durch kulturelle Problematik »verhüllte«.